

Становище музеїв України в період російсько-української війни (за матеріалами медіа-ресурсів)

Світлана Іванисько

Асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська 60, Київ 01033, Україна, e-mail: s_ivanyisko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-3824-1371.

В статті подається аналіз діяльності музейних установ України в час російсько-української війни на основі використання повідомлень у вітчизняних медіа-ресурсах та відповідної реакції державних установ і міжнародних організацій. Виділено два етапи у діяльності музеїв під час війни — з лютого 2014 р. по 24 лютого 2022 року та з лютого 2022 р. по теперішній час. Аналізуються виклики для музейних установ, проблеми, пов'язані з евакуацією та збереженням колекцій, наводяться приклади щодо функціонування музеїв під час воєнних дій та практики організації громадянського суспільства задля допомоги у збереженні культурних цінностей.

Ключові слова: музеї України, російсько-українська війна, музейні колекції, евакуація, культурні цінності.

Війна, як і будь який інший вид деструктивної діяльності, негативно позначається на житті людей, економіці країн, та й світу загалом; страждає сфера культури, зокрема й музеї. Здавалося б, людство отримало дві дози вакцини в ХХ столітті, щоб назавжди відкинути прагнення вести агресивну війну. Але, початок ХХІ століття також позначився загарбницькою війною, яку росія розпочала проти України. Територія України зазнавала (і продовжує зазнавати) особливих збитків: вона була театром бойових дій Першої світової війни, Другої світової війни, і ось, чергова війна руйнує життя, країну, нашу культурну спадщину.

Події російсько-української війни розгортаються на наших очах, наукова історіографія теми впливу війни на функціонування музеїв тільки формується. Основними джерелами даного дослідження стали повідомлення засобів масової інформації, соціальних мереж та інших медіа-ресурсів, які фактично по гарячих слідах інформують українське суспільство та світову спільноту про ті збитки, яких зазнає культурна спадщина України, наші втрати та перемоги. Ці повідомлення в ЗМІ, а також наукові праці, присвячені темі свідомого та несвідомого руйнування українських пам'яток росіянами є доказами злочинної діяльності загарбників по відношенню до культури України.

На даному етапі, умовно можна виділити 2 періоди в російсько-українській війні (відповідно і 2 етапи в діяльності музеїв у цей час):

1. лютий 2014 – 24 лютого 2022 року;
2. після 24 лютого 2022 року.

Агресія росії проти України розпочалася в лютому 2014 року з окупації Криму, влаштування проросійських мітингів в містах на сході та півдні України, окупації окремих районів Луганської та Донецької областей. Музейні установи, які діяли на цих територіях автоматично виявились в окупації або під загрозою знищення в результаті бойових дій. Центральна влада України виявилась не готовою до агресії та окупації, музейні колекції не були евакуйовані, навіть інформація про ці колекції може вважатися втраченою. За даними реєстрів Міністерства культури та інформаційної політики до 2014 року було 99 музеїв у Криму, 24 — Донецькій області, 23 — Луганській, в яких зберігалися сотні тисяч (можливо й мільйони) предметів рухомої культурної спадщини (Культурні цінності... 2017, с. 7).

Долі музейних установ Криму та тимчасово окупованих території Донецької та Луганської області були різними. Окупація Криму умовно була «безкровною», бойових дій не відбувалося, музеї були реформатовані та перереєстровані відповідно до законодавства держави-агресора. Росія відразу почала вносити музейні колекції Криму до свого реєстру об'єктів культурної спадщини, державного музейного фонду, національного надбаня рф, захоплюючи, оголошуючи своєю власністю, не тільки території, але й культурну спадщину. Серед них — майже 150 об'єктів, що занесено до каталогів ЮНЕСКО (Культурні цінності... 2017, с. 5-6).

Станом на 7 червня 2023 року до Госкаталогу росії внесено, тобто визнано факт крадіжки, понад 248 тисяч музейних предметів з кримських музеїв (під позначкою

Краснодарський край), зокрема, Євпаторійського краєзнавчого музею (споруда музею внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України) — 27086 одиниць, Кримського республіканського краєзнавчого музею «Центрального музею Тавриди» — 17438, Історико-археологічного заповідника «Неаполь Скіфський» (столиця кримських скіфів) — 7614, Феодосійського музею старожитностей (заснованого в 1811 році, одного з найстаріших історико-археологічних музеїв України) — 11479, музею «Судацька фортеця» (філіалу Національного заповідника «Софія Київська») — 8854, Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника — 21356, Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (занесено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 2013 році) — 6145, Керченського історико-археологічного музею (заснованого в 1826 році) — 13574 (<http://projects.pandan.eusp.org/goskatalog>). В деяких випадках відбувалося фізичне переміщення музейних предметів з Криму (Херсонесу Таврійського, Судака, Центрального музею Тавриди, Феодосійської національної картинної галереї тощо) на територію держави-окупанта (Культурні цінності... 2017, с. 6)¹. Останній факт,

а також те, що ці предмети слугують російській ідеології відмічено навіть ЮНЕСКО (Follow-up to decisions 2021, с. 5-6, 11, 20).

Всі ці заклади та їх колекції тепер служать російській пропаганді, проте самі музеї та предмети не представляють цінності для окупаційної влади. Так, серйозних пошкоджень зазнав комплекс Бахчисарайського заповідника, який внесено до попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2013 році. В 2015 році місцеві мешканці вказували на аварійний стан пам'ятки². Під час втілення проекту «реставрації» пам'ятки, що розробила фірма з Сімферополя «Кірамет», генпідрядник — Atta-group з Москви (обидві без досвіду в сфері реставрації), було пошкоджено унікальні розписи XVIII ст., розпиляли та знищили автентичні балки та черепицю, на стінах багатьох споруд утворилися тріщини (Культурні цінності... 2017, с. 6-7; Мехед 2017; Голубов 2018; Морозова 2018)³. Колишня директорка заповідника вказує, що фактично втрачено автентичність об'єктів (Малиновська 2018; Ржеутська 2019)⁴, а в доповіді ЮНЕСКО 2021 року визнано навмисний характер таких дій (Follow-up to decisions 2021, с. 11-12). На початку 2022 року вже далися

1 Мінкульт просить хоч переписати старовинності, які Кремль вивозить із Криму, 2016. *Укрінформ*, 16 березня 2016, <https://bit.ly/3CTdhhmP>; Цінні експонати з кримських музеїв вивозять до Ермітажу, 2015. *Українська правда*, 21 жовтня 2015, <https://bit.ly/3CWDeBW>.

2 Відвідувачі Бахчисарайського двору в жаху від його стану. *Іслам в Україні*, 22 грудня 2015, <https://bit.ly/3Xwp9om>; Хан-сарай продовжує руйнуватися. *Іслам в Україні*, 8 червня 2016, <https://bit.ly/3PGKcCL>.

3 Російські окупанти знищують Ханський палац у Бахчисараї. *УНІАН*, 24 грудня 2017, <https://bit.ly/3rgKK84>; Кримські окупанти знищують Бахчисарайський палац. *Главком*, 30 жовтня 2017, <https://bit.ly/3pvrGTb>; Мінкультури України закликали РФ припинити руйнувати Ханський палац в Бахчисараї. *Центр журналістських розслідувань*, 05 листопада 2017, <https://investigator.org.ua/ua/news-2/203267/>; «Реконструюють» як ТРЦ: про ситуацію з Ханським палацом у Бахчисараї розповіли експерти. *ДІМ*, 06 серпня 2021, <https://bit.ly/44soGWK>.

4 Екс-директор музею: через росіян утрачена Велика ханська мечеть Бахчисарайського палацу. *5 канал*, 16 квітня 2018, <https://bit.ly/447G2rU>.

взнаки результати цієї реставрації непрофесіоналами (Некреча, Гах 2022)⁵. Неодно-разово також повідомлялося про незаконні, несанкціоновані органами влади України, розкопки в Криму (в тому числі на території заповідника та пам'ятки всесвітньої спадщини — Херсонесу Таврійського) та ініційовані окупантами будівництва (наприклад, спорудження оглядового майданчика в Херсонесі Таврійського, що ставить під загрозу автентичність пам'ятки), що приводять до руйнування нерухомої спадщини (Follow-up to decisions 2021, с. 5-7, 9-12).

Доля музеїв Луганської та Донецької області була іншою. Це були території, на яких велись активні бойові дії і музейні заклади не були убезпечені від фізичних руйнувань. Одним із перших постраждав арт-центр «Ізоляція», приміщення якого перетворено на в'язницю та катівню (Сліпченко 2014)⁶. Команді арт-проекту вдалося евакуювати частину колекції, проте, найбільш цінні роботи не могли бути вивезені, оскільки були вбудовані в архітектуру та ландшафт простору.

В результаті артобстрілів у серпні 2014 року зруйновано споруду Донецького обласного краєзнавчого музею (одного з найбільших музеїв України до 2014 року, фонди якого

налічували близько 150 тис. одиниць зберігання)⁷. Музей втратив свої колекції, установу та її співробітників довелося переселяти до Краматорська, відчувалися проблеми з фінансами, в тому числі заробітною платою працівників, приміщеннями тощо (Степура 2021)⁸.

Двічі довелося переїжджати Луганському обласному краєзнавчому музею: спочатку з окупованого Луганська до Старобільська, а після повномасштабного вторгнення — з окупованого Старобільська до Львова (Цибульська 2022)⁹. Навчені досвідом 2014-2015 років директорка та співробітники, перед повномасштабним наступом, підготували колекції до евакуації з Старобільська, але події розвивалися дуже швидко і здійснити евакуацію не вдалося. І музей двічі втратив свої колекції — спочатку в Луганську, а потім у Старобільську.

Події 2014-2015 років окреслили проблеми, з якими стикнулись як музейні заклади, так і органи влади (центральні та місцеві), що виникли в ході бойових дій: фактична незахищеність музеїв, їх колекцій та співробітників; неможливість здійснення евакуації музейних колекцій та працівників; відсутність єдиного електронного обліку в Україні, в результаті чого втраченими можна вважати не тільки предмети, але

5 Корпус Ханського палацу в окупованому Бахчисараї дав тріщину після «реставрації». *Українформ*, 08 лютого 2022, <https://bit.ly/3NG1OfE>; «Реальна загроза знищення» чи «помилка у проєкті»? Який вигляд має Ханський палац під час російської «реставрації» (фотогалерея). *Радіо Свобода*, 10 лютого 2022, <https://bit.ly/3NxGIW6>.

6 Захоплення території фонду ІЗОЛЯЦІЯ. *Ізоляція*, <https://izolyatsia.org/ua/foundation/exile/>.

7 В Донецьку пошкоджено краєзнавчий музей. *Історична правда*, 15 серпня 2014, <https://bit.ly/3pD0iTF>; У результаті артобстрілу в Донецьку зруйновано один з найбільших музеїв України. *LB.ua*, 22 серпня 2014, <https://bit.ly/437tEad>; Зруйновано головний музей історії Донеччини. *Історична правда*, 21 серпня 2014, <https://bit.ly/435euSL>.

8 Донецький обласний краєзнавчий музей <https://muzey-dokm.pp.ua/pro-muzej>.

9 Луганський обласний краєзнавчий музей нині базується у Львові. *Супільне*, <https://bit.ly/3r9vdam>; Луганський обласний краєзнавчий музей, <https://esu.com.ua/article-58991>.

й інформацію про них (деякі музейні предмети є безповоротно знищеними, інші ж збереглися, але вся документація залишилась на окупованих територіях). Гострішим стало питання реституції, тобто повернення культурних цінностей, що були незаконно вивезені з музеїв України після 2014 року, а саме значних зусиль потребуватиме доведення права власності України на ці предмети з огляду на недоступність документації та фактичну відсутність електронного обліку в Україні. Так, в грудні 2020 року зчинився скандал через дарунок президентом Боснії та Герцеговини міністру закордонних справ Росії ікони, що була вивезена з окупованого Луганська (і лише завдяки старим інвентарним позначкам вдалося довести, що ікона з України) (Тесля 2020)¹⁰. До цього слід додати складнощі, з якими стикаються музейні інституції при переміщеннях: пошук нових приміщень, фінансування, збереження колективу, збирання нових колекцій тощо.

В кінці 2021 — на початку 2022 року, коли розвідки провідних країн світу попереджали про майбутній повномасштабний наступ, питання евакуації музейних колекцій знов стало актуальним. Деякі музеї, як переміщений до Старобільська Луганський обласний краєзнавчий музей, почали готувати музей до евакуації, однак не встигли. Іншим не дозволило це зробити місцеве керівництво. Хтось навіть не збирався (Бор-

сукова 2022; Мамонова та ін. 2022; Янковський 2022; Куницький 2023). В будь-якому випадку, ні центральні та місцеві органи влади, ні самі музейні установи виявились не готовими, і мусили вже по факту реагувати на нові обставини.

Вже після 24 лютого 2022 року, початку повномасштабного наступу росії на Україну, музеї розбирали свої експозиції, дотримуючись суворої таємниці евакуюювали в більш безпечні місця свої зібрання, співробітники жили в музеях аби забезпечувати схоронність колекцій (Levada 2022; Прокopenko 2022, Higgins 2023)¹¹. Національний комітет Міжнародної ради з розвитку музеїв (ICOM) і Міністерство культури та інформаційної політики склали червоний список культурної спадщини — цінностей з різних музейних закладів, які висвітлюють історію України та перебувають під загрозою незаконного вилучення, викрадення¹².

Вся спадщина України, як культурна так і природна, опинилась під загрозою знищення, адже російські ракети можуть долетіти в будь-яку точку України (і не тільки України)¹³. Неодноразово в засобах масової інформації з'являлась інформація про руйнування чи пошкодження музейних закладів: вже 25 лютого було зруйновано історико-краєзнавчий музей у с. Іванкові Київської області з живописом Марії

10 Релігієзнавець Антошевський: Як можуть державні мужі дарувати крадене? *Радіо Свобода*, 22 грудня 2020, <https://bit.ly/43cJ2BX>; У Боснії відкрили справу через українську ікону для Лаврова. *Главред*, 18 грудня 2020, <https://bit.ly/3XFJ1Wb>.

11 Україна звинувачує Росію у пограбуванні майже 40 музеїв. *Радіо Свобода*, 11 жовтня 2022, <https://bit.ly/3JE7fKA>; «Фонди обороняли 9 співробітників і 4 коги» — Литвинець про Національний художній музей під час війни. *Українське радіо*, 9 січня 2023, <https://bit.ly/3rbflnN>; Монологи блокадного Чернігова. Сергій Лаєвський, який живе у музеї. *Суспільне. Новини*, <https://bit.ly/3NBGUyd>.

12 ICOM спільно з МКІП підготували Червоний список культурних цінностей під загрозою. *Міністерство культури та інформаційної політики*, 24 травня 2023, <https://mkip.gov.ua/news/9206.html>

13 Мапа культурних втрат, <https://bit.ly/4417cAK>

Примаченко (працівникам музею вдалося врятувати частину картин) (Сморж 2022)¹⁴; в березні авіабомби зруйнували споруди музеїв, що були пам'ятками архітектури — Охтирського краєзнавчого музею¹⁵ та Музею старожитностей у Чернігові¹⁶; 7 травня прямим ракетним влучанням було повністю знищено Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди¹⁷; регулярно руйнуються музеї Харківщини (Меркулова 2023)¹⁸. В результаті ракетного удару по Києву 10 жовтня було частково вибито вікна у Національному музеї мистецтв Ханенків, Національному музеї Тараса Шевченка, Київській картинній галереї, Національному науково-природничому музеї НАН України, Музеї історії Києва, меморіальному музеї-квартирі Миколи Бажана та Павла Тичини (Котубей 2022). І хоча в останньому випадку музейні колекції не постраждали, установам завдано фінансових збитків, довелося швидко ремонтувати споруди (часто — пам'ятки архітектури) перед осінньо-зимовим сезоном. Цей перелік руйнувань та пошкоджень можна продовжувати далі. Станом на 7 червня

2023 року Міністерство культури та інформаційної політики нарахувало більше 600 пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини України¹⁹, постраждало більше 80 музеїв та галерей²⁰. Нещодавно російська федерація здійснили ще один акт екоциду, геноциду та руйнування культурної спадщини, і в результаті підризу дамби Каховської ГЕС у зоні затоплення опинилося біля 10 музеїв²¹, зокрема, відомо, що повністю під водою опинився будинок-музей художниці Поліни Райко (Білаш 2023) та музей-садиба Остапа Вишні²².

В кінці лютого 2022 року події розвивались занадто швидко, частина музейних інституцій України опинилась в новій зоні окупації. Перед музеями на підконтрольній Україні території та тимчасово окупованих територій виникли одночасно і відмінні, і схожі проблеми. В першу чергу, очевидно, необхідно було зберегти життя музейних співробітників. Після повномасштабного наступу постало завдання евакуації музейних співробітників як з підконтрольної, так і з окупованої територій. Однак, з оку-

14 Іванківський районний історико-краєзнавчий музей. *Збережіть українську культуру*, <https://bit.ly/46H0stf>.

15 Охтирський краєзнавчий музей. *Збережіть українську культуру*, <https://bit.ly/3NyRS7p>.

16 У Чернігові через обстріли зруйнований Музей старожитностей. Це пам'ятка 19 століття. *The Village*, 11 березня 2022, <https://bit.ly/44oBhKd>.

17 Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди. *Збережіть українську культуру* <https://bit.ly/3CZpPsM>.

18 «Рятуємо, як можемо»: як виглядає художній музей у Харкові, що постраждав від російських окупантів. *Гвара media*, 19 березня 2022, <https://bit.ly/44bu3JZ>; Вікна тричі вибивало ударною хвилею. Як війну зустріли в Харківському художньому музеї. *The Village*, 3 червня 2022, <https://bit.ly/436jlmE>.

19 Через російську агресію в Україні постраждали 623 об'єкти культурної спадщини, <https://mkip.gov.ua/news/9284.html>; Due to russian aggression in Ukraine, 623 cultural heritage sites have been damaged. *Міністерство культури та інформаційної політики*, 7 червня 2023, <https://mkip.gov.ua/news/9288.html>.

20 Через російську агресію в Україні постраждали 1520 об'єктів культурної інфраструктури, <https://mkip.gov.ua/news/9265.html>; 1520 objects of cultural infrastructure have already been damaged in Ukraine because of russian aggression. *Міністерство культури та інформаційної політики*, 5 червня 2023, <https://mkip.gov.ua/news/9266.html>.

21 Комплекс споруд Каховської ГЕС та десятки інших об'єктів культурної спадщини і культурних інституцій пошкоджені або зруйновані внаслідок підризу росіянами Каховської ГЕС. *Міністерство культури та інформаційної політики*, 7 червня 2023, <https://mkip.gov.ua/news/9276.html>.

22 Через підризу Каховської ГЕС затоплений музей-садиба Остапа Вишні. *Історична правда*, 7 червня 2023, <https://bit.ly/3PFNk1W>.

пованої території це було зробити значно важче, в ЗМІ з'являлась інформація про викрадення та допити музейних працівників (Мамонова та ін. 2022; Цибульська 2022). Деякі з музейних працівників з сім'ями шукали притулку в більш безпечних місцях України чи світу, стали біженцями, хтось з чоловіків став до лав ЗСУ та ТРО, щоб зі зброєю в руках захищати батьківщину, є загиблі. Частина музейних працівників залишилася в своїх містах і по можливостям забезпечувала схоронність музейних колекцій. Фактично, кожного дня співробітники музеїв в Україні ризикують своїм життям. В квітні 2023 року під час ракетної атаки загинули працівниці Куп'янського краєзнавчого музею (Борсукова 2022; Ларін 2023).

Іншою нагальною проблемою було забезпечення збереження та евакуація музейних колекцій. Як вказано вище, фактично музеї були не готові до евакуації, змушені були проводити її вже після початку повномасштабного наступу. І якщо на територіях підконтрольних Україні це можна було організувати, то колекції з окупованих територій в більшості випадків є втраченими. Завдяки ініціативі окремих керівників було евакуйовано або заховані найбільш цінні предмети з колекцій (Борсукова 2023; Цибульська 2022)²³. Однак, частина музейних працівників стала колаборантами і допомагали окупантам грабувати музеї, в яких працювали. Так, не дивлячись на обмежений доступ до інформації, стало

відомо про вивезення колекцій цілої низки музейних установ: наприклад, Мелітопольського краєзнавчого музею, краєзнавчих та художніх музеїв Маріуполя та Херсону (Мамонова та ін. 2022; Янковський 2022; Шиян 2022; Черновол 2022)²⁴. З музею «Кам'яна могила» в Запорізькій області вивезено археологічні експонати начебто на виставку до Криму, в заповідник «Херсонес Таврійський»²⁵. Як показує історія, музейні предмети з таких виставок, що проходять в російських музейних закладах не повертаються. Вже в кінці 2022 року активісти помітили пакувальні матеріали, підготовлені очевидно для «евакуації» кримських музеїв²⁶. А в травні 2023 року, начебто на виставку, з заповідника «Херсонес Таврійський» було вивезено музейні предмети до Великого Новгороду (Албул 2023).

Розграбування краєзнавчих та історичних музеїв на тимчасово окупованих територіях стало найбільшими втратами для вітчизняної археології. Непоправні збитки стали наслідком відсутності розроблених алгоритмів захисту музейних колекцій від бомбардувань та евакуації колекцій з прифронтових територій. Ця проблема не вирішена навіть дотепер, не зважаючи на постійно змінну лінію фронту на півдні та сході нашої держави. В таких умовах втрати неймовірні — розграбовані сотні локальних краєзнавчих музеїв. Серед найбільш відомих — це музеї Херсона, Мелітополя та Маріуполя (Shydlovskiy et al.

23 Харківські музейники під обстрілами та в окупації рятують унікальні експонати. *Kharkiv Today*, 27 квітня, 2023, <https://bit.ly/3K1Qv0j>.

24 Масштаб пограбування російськими загарбниками українських музеїв є найбільшим із часів Другої світової війни. *Аргумент*, 22 січня 2-23, <https://argumentua.com/stati/masshtab-pograbuvannya-ros-iskimi-zagarnnikami-ukra-nskikh-muze-v-naib-lshim-z-chas-v-drugo-sv>.

25 Окупанти вивезли в Крим експонати із заповідника «Кам'яна Могила». *Укрінформ*, 30 червня, 2023, <https://bit.ly/3NxzAU7>

26 Нація мародерів: росіяни готуються вивозити експонати музеїв Криму. *UAIinfo*, 4 грудня 2022, <https://bit.ly/3PDP4Zf>.

2023, р. 6-8).

Заступниця міністра культури та інформаційної політики України Катерина Чуєва повідомляє, що визначення точної кількості вкрадених росією музейних предметів — процес довгий і складний, вивезено також і документацію, а повернення цінностей буде процесом тривалим²⁷.

Музеї на підконтрольній Україні або евакуйовані з окупованої території мусять поновлювати свою діяльність. Для евакуйованих закладів фактично постала проблема відновлення статутної та фінансової документації, музейного колективу. Інші музейні заклади розпочали процеси документування перебігу воєнних дій в Україні

та інформування світу про події в Україні²⁸.

Музейні установи та окремі співробітники об'єднуються задля взаємодопомоги в складні часи: створено Штаб порятунку спадщини (<https://www.heritage.in.ua/>, <https://www.facebook.com/HERI.Ukraine/>)²⁹ та Музейний кризовий центр (<https://bit.ly/3NAaNyB>)³⁰, продовжують допомагати музеям (боротись вже з новими викликами) ініціативи, що існували до повномасштабного вторгнення³¹.

Не зважаючи на розібрані експозиції, музейне життя в Україні не завмерло — організуються нові виставки, інші культурні заходи, виставки музейних предметів з України за кордоном (Горлач 2022; Горлач

27 Російські загарбники вивезли з України десятки тисяч культурних цінностей, але про точну кількість таких предметів стане відомо пізніше. *Укрінформ*, 15 березня 2023, <https://bit.ly/3Xvz3GX>.

28 Музей збирає артефакти. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, 19 квітня 2023, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=28&news_year=2022; «Україна – розп'яття». Відкриття першої в країні та світі музейної виставки про російсько-українську війну. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, 8 травня 2023, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=32&news_year=2022; Тотальна війна: фотовиставку Музею відкрито у Франції. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, 21 червня 2023, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=44&news_year=2022; «Україна – розп'яття. Епізоди» в Чернівцях. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, 21 серпня 2022, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=59&news_year=2022; Виставка «Тим часом в Україні» завітала до м. Стокгольм. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=63&news_year=2022; Музейна виставка в м. Гданськ. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=65&news_year=2022; Музейна виставка на міжнародному Форумі. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=67&news_year=2022; Музейний фронт. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=76&news_year=2022; «Україна – розп'яття. 365...». *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=7&news_year=2023; «Україна. Розп'яття. Трибунал» у м. Нью-Йорк. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=16&news_year=2023; Виставку про російсько-українську війну відкрито на Тайвані. *Національний музей історії України у Другій світовій війні*, https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=19&news_year=2023; Виставка Музею війни «Україна — Розп'яття» отримала Спеціальну нагороду журі міжнародної премії «Museum and Heritage Awards-2023». *Міністерство культури та інформаційної політики*, <https://mkp.gov.ua/news/9126.html>; Виставка про опір російській навалі на Київщині відкрилася в День Києва. *Національний музей історії України*, <https://nmiu.org/novyny/2728-vystavka-pro-opir-rosiiskii-navali-na-kyivshchyni-vidkrylasia-v-den-kyieva>; 24 лютого відкрилася виставка «Азовсталь: нові сенси» про один із найпотужніших символів героїзму російсько-української війни. *Національний музей історії України*, <https://nmiu.org/novyny/2936-24-liutoho-vidkrylasia-vystavka-azovstal-novi-sensy-pro-odyn-iz-naipotuzhnyshykh-symvoliv-heroizmu-rosiisko-ukrainskoi-viiny>; В музеї відкрилася виставка «Концтабір Ягідне» про один зі злочинів російських окупантів. *Національний музей історії України*, <https://nmiu.org/novyny/2934-v-muzei-vidkrylasia-vystavka-kontstabil-yahidne-pro-odyn-zi-zlochyniv-rosiiskykh-okupantiv>; Співробітники НВІМУ здійснили пошукову експедицію де окупованими районами Харківщини. *Національний військово-історичний музей України*, http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/433; Пересувана тимчасова виставка «Війна за незалежність України 2022». *Національний військово-історичний музей України*, http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/463; Експозиція знищених російських танків у Литві, Латвії та Естонії. *Національний військово-історичний музей України* http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/458; Виставка у нідерландському Музеї свободи Vrijheidsmuseum (м. Грусбек). *Національний військово-історичний музей України*, http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/451.

29 Тустань – громадська організація, заснована у 2007. Від березня 2022 — співзасновники та провайдери Штабу порятунку спадщини. *Тустань*, <https://tustan.org.ua/>

30 Музейний кризовий центр у Львові: чим займається під час війни? *Правда ТУТ*, 13 жовтня 2022, <https://bit.ly/3ptcCW7>

31 Museum for Change: how one organisation helps 40 museums survive in wartime. *House of Europe*, <https://bit.ly/44cHlpO>

2023; Цупко 2023)³², організовуються тренінги та курси, як працювати в кризовий період³³, іноземні колеги приїжджають, щоб ознайомитись з досвідом роботи музеїв під час війни (Higgins 2023a,b).

Музейна справа та збереження пам'яток — дуже чутлива сфера, зокрема до економічних та політичних негараздів. Російсько-українська війна, особливо початок повномасштабного наступу, показали вразливість галузі та окреслили термінові питання, вирішення яких (в тому числі нормативне регулювання) є життєво необхідним. Так, очевидно, потребує удосконалення механізм евакуації музейних інституцій (можливо, з залученням міжнародних організацій). Слід запровадити в Україні електронний облік музейних колекцій, дані реєстрів якого можна буде використати при подальших процесах реституції культурних цінностей.

Варто відзначити, що сформоване громадянське суспільство проявило себе при вирішенні проблем, що виникли перед музейними інституціями та співробітниками після повномасштабного наступу: музейна спільнота згуртувалась задля допомоги закладам, що постраждали та працівникам; проводяться заходи для популяризації української культури та інформування світової спільноти про ті події, що відбуваються в Україні. Активність громадянського суспільства, яскравими представниками якого стали пам'яткоохоронці та

музейники, доводить, що буде докладено максимум зусиль для відбудови культурної галузі, реставрації пам'яток та повернення вивезених культурних цінностей.

Література

Албул, С. 2023. Окупанти розграбували музей-заповідник «Херсонес Таврійський» у Криму. [LB.ua](https://bit.ly/443EsHs), 23 травня 2023, <https://bit.ly/443EsHs>.

Білаш, К. 2023. Будинок-музей Поліни Райко – під водою. [LB.ua](https://bit.ly/3Nsj5Zz), 7 червня 2023, <https://bit.ly/3Nsj5Zz>.

Борсукова, О. 2022. Маріуполь не погоджувався на евакуацію музейних експонатів, коли це було можливо — Ткаченко. Українська правда. Життя, 30 квітня 2022, <https://bit.ly/3r36rbL>.

Борсукова, О. 2023. «Рятувала експонати в окупації»: колеги згадують директорку музею в Куп'янську, яка загинула від обстрілу РФ. Українська правда. Життя, 27 квітня 2023, <https://bit.ly/3pqF4rI>.

Голубов, О. 2018. Пам'ятка під загрозою. Про «реконструкцію» Ханського палацу. Крим. Реалії, 26 липня 2018, <https://ua.krymr.com/a/29391676.html>.

Горлач, П. 2022. У Музеї Ханенків покажуть п'ятигодинну оперу про створення світу. Суспільне. Культура, <https://bit.ly/3CWy0q6>.

Горлач, П. 2023. Роботи українських митців

32 «Пазл» із понад 1000 уламків у Києві представили оновлений образ Десятинної церкви. *Національний військово-історичний музей України*, <https://nmiu.org/pro-muzei/zmi-pro-muzey/item/50-pazl-iz-ponad-1000-ulamkiv-u-kyievi-predstavlyly-onovlenyi-obraz-desiatynnoitserkvy>; At the Louvre Museum, masterpieces of sacred art from the Khanenko Museum were presented for the first time. *Міністерство культури та інформаційної політики*, <https://mkip.gov.ua/news/9315.html>;

33 Мистецький арсенал презентує освітній онлайн-проект — відеокурс «Як працювати в кризові часи. Курс для практиків культури». *Мистецький арсенал*, <https://bit.ly/3pooXLS>.

- XX-XXI століття виставлять у німецькому Дрездені. Суспільне. Культура, <https://bit.ly/3JE8CsI>.
- Котубей, О. 2022 Червоний корпус, музеї, «Український дім»: будівлі яких культурних інституцій пошкодили російські ракети. Суспільне. Культура, <https://bit.ly/3PDE2n5>.
- Культурні цінності в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна, 2017 (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015-2016 роки). ДЗК, 2017, Вип. 3/5, <https://bit.ly/44mZtgc>.
- Куницький, О. 2023. Евакуація культури: чи можна було врятувати втрачені об'єкти. DW, 10 лютого 2023 р., <https://bit.ly/3NRVItz>.
- Ларін, Ю. 2023. Ракетний удар по Куп'янську: Під завалами загинула директорка краєзнавчого музею. Думка, 26 квітня 2023, <https://bit.ly/44lozvZ>.
- Малиновська, Н. 2018. Ельміра Аблялімова: Кримськотатарська культура заважає окупантам. Главком, 23 квітня 2018, <https://bit.ly/3PEnrzI>.
- Мамонова, Г., Раєвський, Д. Логвиненко, Т. 2022. «Міністерство культури зі мною жодного разу не зв'язалося». Директорка мелітопольського музею Лейла Іббрагімова — про те, як росіяни викрали скіфське золото, про полон, допити та місцевих колаборантів. Бабель, 6 травня 2022, <https://bit.ly/3NDwUEG>.
- Меркулова, Н. 2023. На Харківщині немає жодного музею, який не постраждав від обстрілів. Gromada Group, 17 квітня 2023, <https://bit.ly/3XxB7Ox>.
- Мехед, Н. 2017. Міністерство культури України занепокоєне через роботи в Ханському палаці в Бахчисараї і звернулося через це до ЮНЕСКО. DW, 5 листопада 2017, <https://bit.ly/44lPcRw>.
- Морозова, Т. 2018. Знищення культурної спадщини Криму. Виконавці. Центр журналістських розслідувань, 24 березня 2018, <https://bit.ly/3pw3Oic>.
- Некреча, К., Гах, О. 2022. Велика тріщина на культурній спадщині. До чого призвела російська «реставрація» Ханського палацу в Бахчисараї, Крим. Реалії, 11 лютого 2022, <https://ua.krymr.com/a/krym-bakhchysaray-khanskyi-palats-trischyna-restavratsia/31698925.html>.
- Прокопенко, М. 2022. Понад 40 днів в облозі: як рятували колекцію Чернігівського історичного музею. Суспільне. Культура, <https://bit.ly/4479Uof>.
- Ржеутська, Л. 2019. Доля ханського палацу в Бахчисараї, DW, 19 березня 2019, <https://bit.ly/3NwlthN>.
- Сліпченко, К. 2014. Врятувати рядового Левітана. У містах, захоплених терористами, залишилися безцінні художні артефакти. ZAXID.NET, 18 серпня 2014, <https://bit.ly/436NguS>.
- Сморж, П. 2022. Як рятували Іванівський музей з картинами Марії Примаченко. Укрінформ, 29 квітня 2022, <https://bit.ly/3Xu852q>.
- Степура, А. 2021. Музей переселенець з Донецька зібрав понад 700 експонатів з 2016 року. Суспільне. Новини, <https://bit.ly/3CU1xjY>.
- Тесля, О. 2020. Експерт пояснив, як вкрадена з Луганська ікона через Балкани потрапила до

Лаврова. Главред, 19 грудня 2020, <https://bit.ly/441MIb9>.

Цибульська, Я. 2022. «Дуже не хочеться, щоб наш Схід асоціювався у людей з сепаратистами» - як під час війн Луганський музей евакуювався до Львова, Територія терору, 21 липня 2022, <https://bit.ly/3NSpUEY>.

Цупко, А. 2023. У Луврі виставлять українські ікони з музею Ханенків. OTF Magazine, 8 червня 2023, <https://bit.ly/46t5lGn>.

Черновол, К. 2022. Окупанти під виглядом «евакуації» пограбували Херсонський художній музей. УНІАН, 6 листопада 2022, <https://bit.ly/444O30H>.

Шиян, О. 2022. Росіяни викрали заховане скіфське золото з музею окупованого Мелітополя. Місцеві колаборанти допомогли грабувати музей. ZAXID.NET, 28 квітня 2022, <https://bit.ly/444dW0S>.

Янковський, О. 2022. Окупаційні сили РФ грабують музеї півдня України: що вивезли і як його повернути? Радіо Свобода, 3 травня 2022, <https://bit.ly/43avpDj>.

Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions. 2021. Part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine), <https://bit.ly/3pqRG22>.

Higgins, C. 2023a. Curating the war: Kyiv museum exhibits objects left by Russian soldiers. The Guardian, 22 April 2023, <https://bit.ly/438Uvma>.

Higgins, C. 2023b. War has shown Ukrainians —

and the rest of us — why museums are so important for telling our stories. The Guardian, 27 May 2023, <https://bit.ly/3NT0erR>.

Levada, M. 2022. Muzea ukraińskie po 24 lutego 2022 roku [Ukrainian museums after 24 February 2022]. Wiadomości Archeologiczne LXXIII, no.73: 293–305. (in Polish), <https://doi.org/10.36154/wa.73.2022.14>.

Shydlovskiy, P.S., Telizhenko, S.A., Ivakin, V.H. 2023. Archaeological Monitoring in War-Torn Ukraine, The Historic Environment: Policy & Practice, 14:2: 154-180, <https://doi.org/10.1080/17567505.2023.2209835>.

References

Albul, S. 2023. Okupanty rozghrabuvaly muzei-zapovidnyk «Khersones Tavriiskiy» u Krymu. LB.ua, 23 May 2023, <https://bit.ly/443EsHs>.

Bilash, K. 2023. Budynok-muzei Poliny Raiko — pid vodoiu. LB.ua, 7 June 2023, <https://bit.ly/3Ns-j5Zz>.

Borsukova, O. 2022. Mariupol ne pohodzhuvavsia na evakuatsiiu muzeinykh eksponativ, koly tse bylo mozhlyvo — Tkachenko. Ukrainska pravda. Zhyttia, 30 April 2022, <https://bit.ly/3r36rbL>.

Borsukova, O. 2023. «Riatuvala eksponaty v okupatsii»: kolehy zghaduiut dyrektorku muzeiu v Kupiansku, yaka zahynula vid obstrilu RF. Ukrainska pravda. Zhyttia, 27 April 2023, <https://bit.ly/3pqF4rI>.

Holubov, O. 2018. Pamiatka pid zahrozoiu. Pro «rekonstruktsiiu» Khanskoho palatsu. Krym. Realii, 26 July 2018, <https://ua.krymr.com/a/29391676.html>.

- Horlach, P. 2022. U Muzei Khanenkiv pokazhut piatyhodynnu operu pro stvorennia svitu. Suspilne. Kultura, <https://bit.ly/3CWy0q6>.
- Horlach, P. 2023. Roboty ukrainskykh myttsiv XX-XXI stolittia vystavliat u nimetskomu Drezdeni. Suspilne. Kultura, <https://bit.ly/3JE8CsI>.
- Kotubei, O. 2022 Chervonyi korpus, muzei, «Ukrainskyi dim»: budivli yakykh kulturnykh instytutsii poshkodyly rosiiski rakety. Suspilne. Kultura, <https://bit.ly/3PDE2n5>.
- Kulturni tsinnosti v umovakh vedennia boiovykh dii ta na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: mizhnarodnyi dosvid y Ukraina, 2017 (ohliadova dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanykh dokumentamy za 2015-2016 roky). DZK, 2017, Issue 3/5, https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2017/cinnosti.pdf.
- Kunytskyi, O. 2023. Evakuatsiia kultury: chy mozhna bulo vriatuvaty vtracheni obiekty. DW, 10 February 2023, <https://bit.ly/3NRVItz>.
- Larin, Yu. 2023. Raketnyi udar po Kupiansku: Pid zavalamy zahynula dyrektorka kraieznavchoho muzeiu. Dumka, 26 April 2023, <https://bit.ly/44lozvZ>.
- Malynovska, N. 2018. Elmira Ablialimova: Krymskotatarska kultura zavazhaie okupantam. Hlavkom, 23 April 2018, <https://bit.ly/3PEnrzl>.
- Mamonova, H., Raievskyi, D. Lohvynenko, T. 2022. "The Ministry of Culture has never contacted me." Director of Melitopol Museum Lieila Ibrahimova tells about how the Russians stole Scythian gold, about captivity, interrogations, and local collaborators. Babel, 6 May 2022, <https://bit.ly/3NDwUEG>.
- Merkulova, N. 2023. Na Kharkivshchyni nemaie zhodnoho muzeiu, yakyi ne postrazhdav vid obstriliv. Gromada Group, 17 April 2023, <https://bit.ly/3XxB7Ox>.
- Mekhed, N. 2017. Ministerstvo kultury Ukrainy zanepokoiene cherez roboty v Khanskomu palatsi v Bakhchysarai i zvernulosia cherez tse do UNESCO. DW, <https://bit.ly/441PcRw>.
- Morozova, T. 2018. Znyshchennia kulturnoi spadshchyny Krymu. Vykonavtsi. Tsentz zhurnalistykykh rozsliduvan, 24 March 2018, <https://bit.ly/3pw3Oic>.
- Nekrecha, K., Hakh, O. 2022. Velyka trishchyna na kulturnii spadshchyni. Do choho pryzvela rosiiska «restavratsiia» Khanskoho palatsu v Bakhchysarai, Krym. Realii, 11 February 2022, <https://ua.krymr.com/a/krym-bakhchysaray-khanskyi-palats-trishchyna-restavratsia/31698925.html>.
- Prokopenko, M. 2022. Ponad 40 dniv v oblozi: yak riatuvaty kolektsiiu Chernihivskoho istorychnoho muzeiu. Suspilne. Kultura, <https://bit.ly/4479Uof>.
- Rzheutska, L. 2019. Dolia khanskoho palatsu v Bakhchysarai, DW, 19 March 2019, <https://bit.ly/3NwlthN>.
- Slipchenko, K. 2014. Vriatuvaty riadovoho Levitana. U mistakh, zakhoplenykh terorystamy, zalyshylysia beztsinni khudozhni artefakty. ZAXID.NET, 18 August 2014, <https://bit.ly/436NguS>.
- Smorz, P. 2022. Yak riatuvaty Ivanivskyi muzei z kartynamy Marii Prymachenko. Ukrinform, 29 April 2022, <https://bit.ly/3Xu852q>.
- Stepura, A. 2021. Muzei pereselenets z Donetska zibrav ponad 700 eksponativ z 2016 roku. Suspilne.

Novyny, <https://bit.ly/3CU1xjY>.

Teslia, O. 2020. Ekspert poiasnyv, yak vkradena z Luhanska ikona cherez Balkany potrapyla do Lavrova. Hlavred, 19 December 2020, <https://bit.ly/441MIb9>.

Tsybulska, Ya. 2022. «Duzhe ne khochetsia, shchob nash Skhid asotsiuvavsia u liudei z separatyistamy» — yak pid chas viin Luhanskyi muzei evakuiuvavsia do Lvova. Terytoriiia teroru, 21 July 2020, <https://bit.ly/3NSpUEY>.

Tsupko, A. 2023. Ukrainian icons from the Khanenko Museum will be exhibited in the Louvre. OTF Magazine, 8 June 2023, <https://bit.ly/46t5lGn>.

Chernovol, K. 2022. Okupanty pid vyhliadom «evakuatsii» pohrabuvaly Khersonskyi khudozhnii muzei. UNIAN, 6 November 2022, <https://bit.ly/444O30H>.

Shyian, O. 2022. Rosiiany vykraly zakhovane skifskе zoloto z muzeiu okupovanoho Melitopolia. Mistsevi kolaboranty dopomohly hrabuvaty muzei. ZAXID.NET, 28 April 2022, <https://bit.ly/444dW0S>.

Yankovskyi, O. 2022. Okupatsiini syly RF hrabuiut muzei pivdnia Ukrainy: shcho vyvezly i yak yoho povernuty? Radio Svoboda, 3 May 2022, <https://bit.ly/43avpDj>.

Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions. 2021. Part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine), <https://bit.ly/3pqRG22>.

Higgins, C. 2023a. Curating the war: Kyiv museum

exhibits objects left by Russian soldiers. The Guardian, 22 April 2023, <https://bit.ly/438Uvma>.

Higgins, C. 2023b. War has shown Ukrainians — and the rest of us — why museums are so important for telling our stories. The Guardian, 27 May 2023, <https://bit.ly/3NT0erR>.

Levada, M. 2022. Muzea ukraińskie po 24 lutego 2022 roku [Ukrainian museums after 24 February 2022]. Wiadomości Archeologiczne LXXIII, no.73: 293–305. (in Polish), <https://doi.org/10.36154/wa.73.2022.14>.

Shydlovskiy, P.S., Telizhenko, S.A., Ivakin, V.H. 2023. Archaeological Monitoring in War-Torn Ukraine, The Historic Environment: Policy & Practice, 14:2, 154-180, <https://doi.org/10.1080/17567505.2023.2209835>.

Museums of Ukraine during the russian-Ukrainian war

Ivanysko Svitlana

Assistant professor at Department of Archaeology and Museum Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Archaeology, 60 Volodymyrska St, Kyiv 01033, Ukraine, e-mail: s_ivanyisko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-3824-1371.

It would seem that humanity received two doses of the vaccine in the 20th century to reject the desire to wage aggressive war forever. However, the beginning of the 21st century was also marked by the war of aggression that Russia started against Ukraine. The territory of Ukraine suffered (and continues to suffer) special losses: it was the theater of hostilities of the First World War, the Second World War, and now another war is destroying life, the country, and our cultural heritage. War, like any other type of destructive activity, negatively affects people's lives, the economy of countries, and the world in general; the sphere of culture suffers, including museums.

At this stage, it is possible conditionally distinguish two periods in the Russian-Ukrainian war (respectively, two stages in the activity of museums at this time): 1) February 2014 — February 24, 2022; 2) after February 24, 2022.

Russia's aggression against Ukraine began in February 2014 with the occupation of Crimea, the organization of pro-Russian rallies in cities in the east and south of Ukraine, and the occupation of certain areas of Luhansk and Donetsk regions. Museum institutions in these territories became automatically under occupation or under threat of destruction as a result of hostilities. The central government of Ukraine was not ready for aggression and occupation, museum collections were not evacuated, even information about these collections can be considered lost. According to the registers of the Ministry of Culture and Information Policy, by 2014 there were 99 museums in Crimea, 24 in Donetsk Oblast, 23 in Luhansk, which stored hundreds of thousands (perhaps millions) of movable cultural heritage items.

After February 24, 2022, the entire heritage of Ukraine, both cultural and natural, is under threat of destruction, because Russian missiles can reach any point in Ukraine (and not only). Museums in the territory controlled by Ukraine or evacuated from the occupied territory must resume their activities. For the evacuated institutions, the problem of restoring the statutory and financial documentation and the museum staff actually arose. Other museum institutions have started the process of documenting the course of military actions in Ukraine and informing the world about the events in Ukraine.

Museum institutions and individual employees are coming together to help each other in difficult times: the Heritage Rescue Headquarters and the Museum Crisis Center have been created, and initiatives that existed before the full-scale invasion continue to help museums (to cope with new challenges). Despite the disassembled exhibits, museum life in Ukraine has not stopped — new exhibitions, other cultural events, exhibitions of museum objects from Ukraine abroad are taking place, trainings and courses are organized on how to work in a crisis period, and foreign colleagues come to familiarize themselves with the experience of museums during war.

Key words: museums of Ukraine, russian-Ukrainian war, museum collections, evacuation, cultural values.